

Виктор Д. САВИЋ*
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Институт за српски језик САНУ

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 5. 2022.
Прихваћен: 10. 5. 2022.

ЛЕКСИЧКИ СИСТЕМ ВУКОВИХ РЕЧНИКА У СВЕТЛОСТИ ГЕОГРАФСКИХ ЛОКАЛИЗАЦИЈА

У прилогу се настоји утврдити Вуков однос према географском одређењу лексичких јединица које су ушле у оба његова речника (1818, 1852), као и место и судбина географски ограничених јединица у лексичком систему.

Кључне речи: географске локализације, Вук Стефановић Караџић, Српски рјечник (1818, 1852).

Од интереса је за науку да се одреде односи између српскога књижевног језика који се поступно формирао на разрађеној народној основи, пре свега у Вукову периоду (1814/1818–1864), и народних говора који су наставили живети напоредо с књижевним језиком на терену. Обострана интерференција ће се од тога времена до данас подразумевати. У погледу лексике, али и на другим нивоима језичкога система потребно је повезати просторну и временску раван, чиме ће се боље објаснити формирање књижевног језика и потоњи развој живих говора захваћених утицајем тога језика, па и самог књижевног језика као релативно самосталнога организма који је имао властити развој (у случају дијалеката пре свега би се могло говорити о њиховој разградњи и постепеном повлачењу, ускоро, нажалост, можда и нестајању).

Још је С. Новаковић уочио осамостаљење књижевног језика у односу на народни језик, у томе времену већ с богатим резултатима;¹ био је то некакав „идеал чистога народног, или народнога књижевног језика” којем се тежило, „који је нашим филолозима лебдео пред очима”. И оно што је

* viktor.savic@isj.sanu.ac.rs

¹ Тај књижевни језик је развијао и своју лексичку [независно од лексике којом су и иначе располагали други типови књижевних језика код Срба], какве нема у народном језику, с чиме је озбиљно рачунао С. Новаковић (уп. Грицкат Радуловић 1993: 8).

најважније, Новаковић је закључио да се тај језик „у свима појединостима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила”, с основном разликом према говорној подлози – у ’потпуно доследној правилности’ (Новаковић 1888: 61–62). С. Новаковић је отишао и корак даље, увидевши да ће такав књижевни језик бити „јачи” од свих народних говора и да ће их све сабрати под собом, подредивши их себи! (Новаковић 1888: 30–31).²

Однос између ове две укрштене језичке реалности може се дефинисати као својеврсна хомогена диглосија, нешто другачија од оне коју смо имали у средњем веку. На лексичком плану најлакше је испратити брисање појединачних разлика у односу на језик из вишега домена, што се може приказати као нарочита лексичка унификација под окриљем књижевнога језика.

Свест просечнога говорника српскога језика који је потекао из образоване средине углавном се ограничава на говорну стандарднојезичку варијанту у оквиру које је изграђено његово језичко искуство, јер књижевни језик је постао свеприсутан и свепрожимајући, упркос огрешењима о његову норму. Стасале су генерације чије је једино језичко осећање скопчано с овим вештачки уређеним идиомом, оне не познају ни дијалекат регије у којој су рођене и у којој су усвојиле језички систем. Зато се испушта из вида да језичка слика коју имају они који припадају овој, савременој српској језичкој заједници, више-мање површински емитује хомогеност, остварену у завршној етапи једне снажне фузије (енгл. *melting pot*). Сам књижевни језик се током дугога процеса изграђивао до стања какво затичемо данас; исто тако, и српски дијалекти који се на основу теренских истраживања описују уназад деценијама, доспевали су у то стање након низа промена. Речју, онај лексикон који бележимо или је бележен на терену, не мора одговарати приликама до средине XIX века.

У претходном истраживању дошли смо до оквира за сагледавање свих процеса који се тичу српске језичке материје: то је штокавски говорни систем као целина којем по северозападној периферији ваља придружити разбијене чакавске остатке; исто тако по истоку све штокавске говоре призренско-тимочкога типа, а у обзир ваља узимати и суседне говоре који показују знаке мешања са српским системом (Савић 2021: 175–178). Ово се унеколико слаже с Вуковим приступом у Другоме рјечнику, разлика је само у односу на његову отвореност за кајкавске лексичке елементе. Анализирајући Вукове погледе на народне говоре и књижевни језик, А. Белић је приметно да у Другоме издању Рјечника „поред главне масе штокавских речи има доста [речи] и из чакавског говора (Корчула, Пољница, Сплит, Омиш, Кастела, Задар, Сењ, Ријека, Гробник и др.), и из кајкавског (Хрватска делимице, око Карловца,

² Већ у XIX веку је запажено да се књижевни језик шири на рачун народних говора. Конкретно, у Кнежевини, потом Краљевини Србији, у којој се у администрацији усталио екавски изговор, дошло је до ширења екавскога на рачун ијекавскога изговора на самом терену (Новаковић 1888: 63 и нап. 2). И сам тршићки говор с временом је постао мешовит, ијекавско-екавски, под утицајем школе и државне управе (в. Николић 1958: 263–266, 274). О тршићком говору Вукова времена в. Ивић 1966: 176–182.

Загорје, сев. Хрватска, Вараждин и др.)” (Белић 1910: 202; уп. Поповић 1972: 373). Вук ове лексичке јединице није дијалекатски обележавао, означавао их је само топографски, што значи да је у њима видео допуну народном резервоару (уп. Кашић 1986: 1741).³

ЈАЗИК, m. (у Сплету) vide језик. || ГРЕЉЕ, n. (coll.) (у примор.) vide гробље. || МЕЈАШ, мејаша, m. (у Сињу) vide међа, die Grenze, finis, terminus. || ШЉЕТА, f. (у Пољцима) vide штета.

Вук је лексички инвентар из Првога издања готово удвостручио у Другоме издању.⁴ Још у Првоме рјечнику Вук је обухватио српске говоре у обема државама, Турској и Хабзбуршкој монархији, поглавито на основу богатог личног искуства, о чему говори у предговору, супротстављајући се непознатоме критичару његова „објавленија”, што му је пребацио да ће у Рјечнику бити само „јадрански језик”.⁵ Географске локализације које Вук назначавача у структури својих речничких чланака, јасан су сигнал чиме је прошириван овај речник, али оне нису и једини извор његова богаћења. Вук у обе прилике с доста прецизности упућује на области, па и целе државно-административне јединице, као и појединачна места у којима је посведочена њиме обухваћена лексика. У Првоме рјечнику он речи везује за Србију, Босну, Херцеговину, ретко Хрватску и Славонију, највише локализама познаје из Срема, Бачке и Баната, даје и примере из Неготинске крајине с Браничевом или Црном реком, с Тимока, око Мораве и „преко” Мораве, из Ресаве и Левча, ретко из Шумадије или Јадра, при чему, „назив Србија треба разумети у смислу њена дела између Дрине и Мораве на којем се говорило екавским говором” (Белић 1910: 144–147; уп. Стојановић 1924: 129–130 и нап. 1; Ивић 1966: 84–87). У Другоме рјечнику Вук је обухватио широк простор настањен Србима, сем Србије, уопште узев и с конкретним локализацијама, и из Босне, која није тако детаљно представљена (издвајају се „турска Посавина” и Сарајево), односно Херцеговине (такође с издвојеним Мостаром), затим „војводство” којег 1818. још није било, али по потреби издваја и Срем, Банат и Бачку, још и Славонију и Барању, затим „Црну гору”, којој тада нису припадале Бока

³ Због овога је М. Поповић закључио да је Вуков Рјечник „српскохрватски”, а не само српски (Поповић 1972: 372; уп. Белић 1910: 202). Ова, донекле шири верзија речника, за Вука је представљала слику целокупног српског језика. Он је, очито, као што и ми данас држимо за чакавски, ове говоре сматрао недовољно самосталним, у неку руку као спољне говоре српског језика (уп. Стојановић 1924: 689–691). Иначе, Вук је упознао главне кајкавске и чакавске говорне црте лично путујући, на терену, 1838. године (Белић 1910: 184–186). Први Вуков утисак је био да се за ’Кекавачки језик’ „не може рећи, да је какав други језик него *Српски* <мало покварен>”. Захваљујући овоме путу, после додиром с чакавцима, Вук је Копитару из Сплита јављао: „Сад ћемо јасно знати и за *Хрватске* <*сипаре*>, *ће су*”, констатујући да „сем уског приморског појаса и острва, Порфирогенитових Хрвата и нема” (Стојановић 1924: 437).

⁴ На личним примерцима оба издања Вук је оставио белешке о броју речи, према његовом бројању: у Првоме издању 26.270, у Другоме издању 47.427 речи (Кашић 1986: 1485, нап. 6).

⁵ „Ја сам казао да ће у њему бити ријечи, које народ Српски говори, како по Турској, тако и по Њемачкој. Ако сам се ја и родио у Јадру (...), опет могу слободно казати, да сам више Србаља виђео од мога Г. рецензента: ја сам провео године с Бошњацима и с Ерцеговцима (из Пиве, из Дробњака, из Гацка и из Никшића); а провео сам године са Србијанцима од Лознице до Неготина; а (...) провео сам године и по Њемачкој од Земуна па до Петриње, до Сентандрије и до Ршаве” (Вук I: XIII).

Которска, Грбаль, Будва и Паштровићи, као ни Никшић, Брда, Подгорица, Бар итд., такође Хрватску и Далмацију као одвојене и хетерогене целине – на пример, с једне стране Сењ, Гробник и Ријеку, односно Лику, Глину, Банију итд., с друге стране Дубровник с Колављем, односно Сплет (Сплит), Шибеник, Задар, Книњ (Книн) с околином, Котаре итд., досежући до Трста, Будима и Сентандреје (Белић 1910: 200–202).⁶ Највише географски одређених речи Вук ће приказати из Црне Горе, према Белићеву бројању око 1600, затим из Дубровника, око 1020, потом из Боке Которске, око 570 (с ужим одређењима преко 830) итд. (Белић 2010: нав. место). Али, сам ће он релативизовати вредност таква одређења, јер речи забележене у Црној Гори, „понајвише се говоре и онуда по свему приморју”, или оне забележене у Херцеговини говоре се „и по Црној гори и по другијем околинама њезинијем” (Вук II: VII). У предговору Другога рјечнику Вук ће нагласити да је лично путовао у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору, али са жаљењем констатује да није могао отићи „у Босну и у Херцеговину”, односно „у Косово и у Метохију”, иначе би „јамачно” „нашао још много знатнијех ријечи” (Вук II: VII). Вук је био свестан да је његов, као и сваки лексикографски рад, непотпун, али да је, пре свега, овако широко спроведен, неопходан за познавање целокупнога језичког система (Вук I: VII–VIII; Вук II: VII).⁷

Изненађујуће, Вуков концепт је, ако изузмемо начин обраде грађе који није искључиво лексикографски,⁸ примеренији савременом схватању науке од приступа више генерација наших дијалектолога који су се у лексикографији определили за тзв. диференцијални поступак – диференцијалан у односу на књижевни језик, понекад поједностављено оличен баш у Вукову Рјечнику, који се, такође, једнако схвата и као први српски дијалекатски речник.⁹ Овај поступак са становишта науке, наравно, нема оправдања – не могу се у исту раван стављати суштински и појавно различити идиоми, књижевни (стандардни) и вернакуларни, али ни вернакуларни као допуна један другога, нарочито након релативно дугога развојног периода, у лексичком као и у граматичком систему (уп. Петровић 1982: 196–197), осим ако њихова узјам-

⁶ Као што за „Србију”, односно „Црну гору” и др. земље треба дати посебно објашњење, треба га пружити и за „Хрватску”: у Вукову Рјечнику њоме су обухваћене, пре свега, „Турска и Аустројска крајина” (в. Вук 1849: 1), тј. области у великој мери настањене Србима, али било је и чакаваца – Хрвата, „како се пријеђе Велебит” (Вук 1849: 22).

⁷ Нарочито у току израде Другога рјечника Вуку су, уз његов лични рад, помагали и сарадници на терену (Вук II: VIII). Ипак, Вук није могао сав добијени материјал искористити; све то је он проверавао (Белић 1910: 205), баш као што је с великим опрезом поступао према старијим „шокачким” речницима које је добијао за рад од Ј. Копитара, припремајући своје прво лексикографско дело (в. Белић 1910: 139–140).

⁸ О Вукову лексикографском поступку, нпр., в. Стојановић 1924: 130–131; Кашић 1986: 1556–1562.

⁹ Уп. Богдановић 2015: 211, 214–215; Петровић 2002: 279–280. Прагматично посматрано, за потребе књижевнога језика који само треба да допуни недостајући део фонда народним, није много важно где се све нека реч користи, али за сам народни језик то је од прворазреднога значаја. Вуков приступ могао би се окарактерисати као „маркирано инклузиван”, јер је он у корпус укључивао све лексичко благо до којег би дошао, бележећи његову географску посебност.

ност није циљ истраживања; посебно, не може се један (дија)систем приказивати и описивати инструментима другог, односно потчињавати другоме.¹⁰

Вук остварује географске локализације на два плана, при чему први, добро познат, битно утиче на структуру оба речника, с циљем да се суштински одрази и на струкуру књижевнога језика. Он у почетку даје аутентичне дијалекатске потврде, без разлике између заглавља речничких чланака и примера. Разлика се испољила у рефлексима јага и грађењу (с парадигмом) хипокористика према личним именима (уп. Белић 1910: 140–141, 148 и нап. 2).¹¹ У Другоме рјечнику Вук је дијалекатске формације одредио према странама света, што представља прелазак на регионалну концепцију, само мотивисану дијалекатским посебностима, у чему он вероватно прати Ј. Грима (Белић 1910: 189).

Грѣшан, шна, шно, (Рес. и Срем.) *vide* грѣшан. / Грѣшан, шна, шно, (Ерц.) 1) *sündig, peccatorius* (?), *improbis*. 2) грѣшно дијете, *unschuldig, innocens* (Вук I: s. vv.). || Андра, м. (Рес. и Срем.) *vide* Андро. / Андро, м. (Ерц.) *hup. v. Андрија* (Вук I: s. vv.). || полу-дети (ист.), полу-дети (зап.), полу-дети (југоз.), полу-вети (јуж.) *лудим, v. pf. närrisch, wahnsinnig werden, mente capi* (Вук II: s. vv.).

Напоредно, троструко приказивање Вуку служи да равноправно представи основне изражајне могућности којима српски језички масив корпусно располаже, али фокус на „јужним” варијантама, остварен упућивачким апаратом, истовремено даје предност ијекавским ликовима, као главнима за књижевни језик. Као што знамо, и у „засебном” сектору ове изговорне групе Вук је један део, као дијалекатски маркиран и структурно непрозиран, померио у други план. Отуда он и јужне варијанте, где треба, усмерава на југозападне, на пример *наврѣиѣи*, јуж.[но], на *наврѣијеѣи*, југоз.[ападно]. Када се има у виду да је Други рјечник објављен након Вукова доласка до начела „опћене правилности” (1845/1852),¹² које је укључио и у распоређивање грађе у Другоме рјечнику, односно у формирање његове заглавне мреже, бива јасним да се суштински овде више не може стриктно радити о дијалектима, него о различитим типовима препорученога књижевног језика,¹³ уз сужење избора на један, најпожељнији језички тип (уп. Новаковић 1888: 55–69; Белић 1910: 219–220). Вук је, дакле, превазишао пуку транскрипцију изворнога језичког стања – сада он преноси грађу по начелима пројектоване

¹⁰ Још о критичи диференцијалних речника в. Петровић 1982: 195, 199. Да треба давати предност „потпуним” уместо „диференцијалним” дијалекатским речницима уп. Петровић 2002: 281, нап. 15.

¹¹ Вук Караџић се, практично, може сматрати оснивачем српске дијалектологије (в. Белић 1910: 103, 108–193, 206–207; уп. Новаковић 1888: 54–55, 57–59; Ивић 2001: 15; о Вукову ограниченом познавању источнога и јужнога појаса на којем се говори српски језик, па и прелазни говорни тип ка бугарском, в. Новаковић 1888: 56–59; начелно о недостацима Вука као дијалектолога в. Ивић 1966: 50–51).

¹² О овом концепту на основу којег је Вук усавршавао свој књижевни језик и друге подстицао да исто чине в. Новаковић 1888: 48–56, Белић 1910: 105–106, 209–212, 216–218.

¹³ Белић, у томе смислу, говори о ’књижевним дијалектима’, односно ’дијалектима народним у књижевности, у примени на књижевни језик’ (Белић 1910: 214).

и ограничене диференцијације, засноване на упоредно-историјској анализи целокупне дијалекатске матрице коју је у међувремену упознао.

Главни проблем с Вуковим поступком јесте у томе што не знамо у којој мери Вук заиста располаже потврдама неких ликова – варијаната, а колико их вештачки ствара ради пожељне симетрије. Основни је утисак да он, заправо, на располагању често има само један, на пример ијекавски лик, а да остале накнадно гради. За примере *Београд* и *Биоград* знамо да је имао обе потврде, с давањем предности заједничкоме јужном и западном лику.

БЕОГРАД, m. (ист.) mit allen Ableitungen, vide Биоград. / БИОГРАД, m. (јуж. и зап.) Belgrad, Belgradum.

У лексеми *зађевица* из Црне Горе, примера ради, јасно је да је једино постојао ијекавски лик; чак га је онакав какав је засведочен, с јекавским јотовањем (*h < gj*), Вук промовисао, а овај се и сам као такав раширио у књижевном језику. Вук на јотовану варијанту упућује с ликова *задевица*, *задјевица*, *задивица*. Овај јекавизам је усвојен у целом језику као унутрашња позајмица, културолошкога карактера, и не осећа се супстандардним, иако се у речницима доследно сугеришу етимолошки прочишћене изговорне варијанте, екавска и ијекавска, наглашено корективне (РСЈ, РСАНУ V, РМС II: s. vv.).

ЗАЂЕВИЦА, f. (у Ц. г.) 1) узрок за који се кавга *зађене*, der Anstoß, offendiculum: од *мале зађевице* мало се људи не поклаше; Јер је прва Турска *зађевица* – 2) свађа или кавга сама, der Zank, certamen: око тога је често бивала *зађевица*. / ЗАДВЕВИЦА, f. (југоз.) vide зађевица. / ЗАДВИЦИЦА, f. (ист.) vide задјевица. – ЗАДИВИЦИЦА, f. (зап.) vide задјевица.

Већ је Вук прилагодио све речи, било из којег да дијалекта долазе, фонолошком и прозодијском систему српскога књижевног језика, управо источнохерцеговачком дијалекту, односно, уже, дубровачком његову говору, али онако како би „прошле [...] кроз филтер Вуковог језичког осећања” (Кашић 1986: 1741). У Вуковим речницима, стога, нема различитих одступања од тако постављене норме каква постоје у стварности – од простора призренско-тимочких [до простора чакавских, односно кајкавских говора] (дакле, овоме се у ширем смислу речи не противи облик *брајија* из Босне по варошима или прилог *брио* из призренско-тимочкога, јер их је могуће изговорити, па нема сметњи да се овакви облици нађу у упућивачким одредницама). Узлазни акценти из одредница које долазе с црногорскога, бокелскога, славонскога, косовско-ресавскога терена итд., [па тако и чакавскога и кајкавскога], заправо су Вукови (уп. Белић 1910: 198–199, 203; уп. Стојановић 1924: 654; Поповић 1972: 372), позиционо-тонски транспоновани (уп. Кашић 1986: 1742).¹⁴

БРАТЈА, f. (у Босни по варошима) vide браћа: Дадох *брајији* коње не јахане, *Брајија* даду, а секе не даду: || БРГО (по источним крајевима Србије) vide брзо: *Брио* другом за бијела уста – Право оде у потеру *брио*.

¹⁴ Још о формалном „литераризирању” дијалекатске лексике у домаћој лексикографској пракси в. Петровић 1982: 197. Нарочито в. Белић 1959: XXIV; уп. VIII.

Паралелно давање форми и низање полупразних чланака оптерећује речник, али Вук је морао задржати неутралан однос према корпусу и практично приказати стварне потенцијале српскога књижевног језика. С друге стране, Вук је у Други рјечник увео непрегледно мноштво нових речи и значења којима су попуњене системске празнине, од којих су све могле имати будућност у књижевном језику (тзв. потенцијалне речи).¹⁵ Уколико су се нудиле различите могућности, Вук се изјашњавао за ону коју би оценио као најбољу, а некада је нека од њих била, напросто, раширена или општа, што је, технички гледано, једнако означавано у Рјечнику. На пример, он даје предност придеву *дчин*, вероватно обичном на већем делу српскога говорног подручја, наместо придева *дчев* из Далмације, али победиће други облик. Такође, предлаже да се прихвати супстантив *дјетињѣ* из Сарајева наместо *врѣс* из Војводства; по свему судећи, овде је, у међувремену, дошло до новог, секундарнога прилагођавања немачком изговору, вероватно преко генерација домаћих лекара школованих у Аустрији и Немачкој – и зато сада имамо *фрѣс* (аустр. нем. Fraiss, Fraisen, Клајн/Шипка 2008: s. v.). Вук је понекад предлагао и „бољу” реч на месту постојеће – обичне, на пример *безобрѣшина* из Црне Горе уместо *безобрѣзук* која је имала творбено оптерећење (турски суфикс), али до измене у систему није дошло. Вуку је обична употреба вишезначне именице *рѣд*, између осталог у значењу ’род биљке’, али у томе ужем значењу раширила се именица *илѣд* из Дубровника, док је прва именица задржала општије значење, а условљено контекстом и ово, уже (в. РСЈ: s. v. *рѣд*, sub 2). Доста је оваквих случајева, но овде смо навели само неке (тако и у целој прилогу).

БЕЗОБРАЉУК, m. vide безобраштина. – БЕЗОБРАШТИНА, f. (у Ц. г.) die Unverschämtheit, Schamlosigkeit, impudentia. cf. безочанство. – БЕЗОЧАНСТВО, n. (у Дубр.) vide безобраштина. ДЈЕТИЊЕ, f. pl. (у Сарајеву) die Freiß, epilepsia. – ВРѢС, m. (у војв.) die Fraiß (öster. Die Фрас), epilepsia, cf. дјетиње. || ДУНАВО, n. die Donau, Danubius. cf. Дунај. – ДУНАВ, m. (у војв.) vide Дунаво. – ДУНАЈ, Дунаја, m. (у Боци) vide Дунаво: Оружан јунак Дунај преплива. || РОД, рѣда, m. (loc. рѣду) 1) [...] 2) [...] 3) [...] 4) die Frucht, fructus, cf. плод: купио виноград под *родом*. Cf. руно [2]: Вишњичица *род* родила, Од *рода* се подломила. – ПЛОД, плѣда, m. (у Дубр., а може се кашто чути и по осталијем особито југозападнијем крајевима) die Frucht, fructus. cf. род [4].

Нека лексичка решења, данас устаљена у језичкој норми, имала су већ Вукову подршку, која је нарочито добијала на снази уколико би она била начелнога карактера. На пример, уместо турцизма *бѣрѣк* који је био веома раширен, преовладала је лексема *зѣстава* из Другога издања, у међувремену с измењеним акцентом (првобитно *зѣстава*, иначе *зѣстава* је у Вукову времену ’заседа’), на коју је Вук усмерио и *стијјеј* с јужнога Приморја; у пару с овом лексемом ишао је и њен дериват, *зѣставник* (код Вука *зѣставник*), уместо домаће творбе на позајмљеној подлози (*барѣкѣр*). Домаћа лексема *ѣхолѣси*, пореклом из Боке Которске (данас обичније *ѣхолѣси*), у значењу ’надменост, ображеност’ истисла је турцизам *дејлук* (овоме није сасвим

¹⁵ Вук није уносио речи у Рјечник „да би их овековечио, него, пре свега, да би помогао будућим књижевнојезичким градитељима” (Поповић 1972: 372).

подударно *кичѐльисѝво*, вероватно ограничено на југозападне крајеве као и мотивна реч, *кичѐљив*), којем би одговарало накнадно изведено *й̀дносий̀досѝ* (< *й̀днос* 'осећај сопствене вредности', у основи с позитивном вредношћу, присутно и код Вука), у синонимском односу данас с позајмљеницом *й̀ордосѝ* (рус. *гордость*). Препоруку је добио и облик *й̀ех̄ар* из Дубровника захваљујући реституцији /x/, уместо млађега и обичнијега *й̀е̄ар*.

ЗАСТАВА, f. 1) [...] 2) [...] 3) (у Хрв.) die Fahne, vexillum. cf. барјак. – БАНДИЈЕРА, f. (у примор.) die Fahne, vexillum, cf. застава: Једри ли ми драго моје, Вије ли му *банџијера*. – СТИЈЕГ, m. (у Боци и у Дубр.) die Fahne, vexillum. cf. барјак, застава. – БАРЈАК*, m. (gen. pl. б̄арјак̄а) die Fahne, signum, vexillum. cf. застава. | ЗАСТАВНИК, m. (у Хрв.) der Fahnenträger, signifer. cf. барјактар. – БАРЈАКТАР, барјактара, m. 1) der Fahnenträger, signifier. || ОХОЛОСТ, охолости, f. (у Боци) die Hoffart, superbia, cf. понос: Ал' *охолосѝ* њега загубила. – ДЕЛИЛУК,* m. Hoffart, superbia. || ПЕХАР, пехара m. (у Дубр.) der Becher, poculum: Кад ми даду златни *й̀ехар* вина, Да напијем срећу за удају. – ПЕАР, пеара, m. vide пехар: Цар узима златан *й̀еар* вина.

Мноштво варијаната са широкога простора, које су се у лексичком фонду књижевнога језика супротставиле једна другој као синоними, морале су подлегати селекцији или семантичкој диверсификацији, јер потпуна синонимичност се у језику не може дуго одржати. Вук равноправно наводи именицу *й̀рѐн* из Далмације и израз *й̀рѐнѝће ђка* (с две акценатске реализације), а превагнуће једночлана јединица. Именица *ожѝљак* из Барање, с променом акцента (*ђжиљак*) прошириће се на рачун именице *й̀ожѝљак*. И *й̀окољ* и *й̀оклаће* долазе из Црне Горе, победиће прва реч, можда зато што је у Рјечнику праћена и потврдом, али вероватније је да разлог треба видети у њеној формалној страни.

ОЖИЉАК, љка, m. (у Барањи) die Narbe, cicatrix. – ПОЖИЉАК, љка, m. 1) vide масница. 2) оно мјесто гдје је рана зарасла, die Narbe, cicatrix. || ПОКОЉ, m. (у Ц. г.) das Blutbad, caedes, cf. поклаће: *Покољ*, као на Косову; Ну ми штогођ од *й̀окоља* причај. – ПОКЛАЌЕ, n. (у Ц. г.) das Blutbad, caedes. cf. покољ. || ТРѐН, m. (у Далм.) der Augenblick, momentum, cf. тренуће ока: за *й̀рен*; у онај *й̀рен*. – ТРѐНѝЋЕ (ТРЕНѝЋЕ) ђка, n. der Augenblick, momentum: за тренуће ока. cf. трен.

Без обзира на систем упућивања, поред смањења броја лексичких решења, примећујемо да су између Вукова и нашега времена у неким конкурентским низовима наступиле семантичке промене или јасније разграничење.¹⁶ Између именица *кр̄чм̄ар*, *кавѐџија* (тј. *кафеџија*), *бириѝаш* и *ме(х)а-нција* остао је *кђноб̄ар*, али у значењу 'радник који служи у гостионици', не 'човек који држи конобу' (код Вука још нема именица *кѐлнер* или *й̀осѝи-ђнич̄ар*). Иако је Вук именицу *й̀хлеја* из Дубровника упућивао на именицу *й̀жуда* из јужних крајева, доводећи је у везу с именицом *жеља*, овде ће се развити значење 'грамзивост'; код именице *й̀жуда* развиће се значење 'путена жеља, похота' (поред основнога, присутнога код Вука: 'снажна жеља, жудња'). Именици *ра̄дник* коју је Вук забележио само у Србији у значењу 'радник у пољу, пољопривредник' у конкуренцији с *ра̄й̄ар*, *ра̄ијај*, *й̀еж̄ак*,

¹⁶ Један од могућих узрочника јесте страни утицај, семантичко калкирање, али и унутрашњи развој (уп. Лома 2015: 91–92 и нап. 11).

сѣбар, у ослонцу на основно значење одговарајућег глагола *радиити*, 'обављати посао', реконструисано је значење у: 'онај који обавља одређени посао, делатељ' (с овиме у вези је и грађење сложенице *земљорадник*, непознате Вуку). Именице *йџишџина* из Дубровника и обично *йразни*на током времена су се раздвојиле, првој је специјализовано значење за људску особину: 'сујета, уображеност' (с акценатским дублетом: *йашишџина*), али је задржала, у песничком језику, и прво значење (в. РСЈ: s. v.).

КОНОБАР, m. 1) (по западн. кр.) vide кључар. 2) (у Хрв.) који има конобу, ein Gastwirth, сауро. cf. крчмар. || ПОХЛЕПА, f. (у Дубр.) die Begierde, cupido, cf. жеља, пожуа. – ПОЖУА, f. (по јуж. кр.) Begierde, desiderium. cf. жеља. – ЖЕЉА, f. (асс. жељу, pl. жеље) der Wunsch, desiderium. – ЖУДЊА, f. vide жеља. || РАДНИК, m. (у Србији) човек који ради польски рад, der Feldbauer, agricola. cf. тежак. – ТЕЖАК, тежака, m. der Ackersmann, Ackermann, Feldbauer, agricola. || ТАШТИНА, f. (у Дубр.) 1) die Leere, inanitas. cf. празнина. 2) на таштину (н. п. попити што), auf den nüchternen Magen, jejunos. cf. наште срца. – ПРАЗНИНА, f. die Leere, Leerheit, vacuitas: Пуно *йразнине*.

Отвара се занимљиво питање: који разлози су утицали на избор између конкурентних форми у оквиру младога српског књижевног језика и како је тај избор текао. Значај терена с којег је нека реч, односно њена географска распрострањеност или релевантност онога на шта реч реферише, учинили су да се неке речи задрже, а неке буду истиснуте.¹⁷ Исто тако, требало би утврдити статистичке односе међу понуђеним и усвојеним решењима. Очито је да Вуков став о одређеним лексичким решењима није [увек] био пресудан у формирању норме савременог српског књижевног језика. Једно сондажно истраживање на сто година после Вукове смрти показало је да је у просечним текстовима писаним за широку публику чак преко педесет посто нових речи којих није било у Вукову Рјечнику (Ивић 1966: 25 и нап. 1).

За промену значења није била нужна конкуренција средстава. Именица *йџагица*, засведочена у Црној Гори, у астрономији је, преко општега значења ('оно што (о)пада'), искоришћена у изразу *зв(и)језда џагица* (вероватно калк с рус. *падающая звезда*, уп. енгл. falling star), али је задржано и иницијално, конкретно значење, 'плод који опада с дрвета' (в. РСЈ: s. v.). За Вука је *йџон* из Црне Горе са значењем 'гоњење, терање' (за стоку), док је данас, уз обичнији акценат *йџон*, главно значење ове речи 'сила која покреће', односно 'уређај који прозводи покретачку силу' (в. РСЈ: s. v.), преузето од чешког *рошон* (уп. Ивић 1971: 196). Именица *йришвор* из Хрватске раширила се у целом језику у значењу 'привремено лишавање слободе' и 'просторија у коју се затвара онај који се привремено лишава слободе', променом смисла основног глагола, *йришворити*, од 'затворити' (за врата), 'непотпуно, донекле затворити', с накнадним уношењем смисла у постојећи девербатив (у читаву процесу могло је учествовати и првобитно значење именице *йришвор*, које је садржало у себи појам привремености, односно делимичнога свршетка радње).¹⁸

¹⁷ За лексичку изградњу средина в. Кашић 1968: 177.

¹⁸ О семантичким разликама између Вукова и данашњег књижевног језика в. Ивић 1966: 157–160.

падалица, f. (у Ц. г.) н. п. маслина, која сама *oīagne*, die von selbst abfallenden Obstfrüchte (z. B. Oliven), fructus sponte decidentis. || погон, m. (у Ц. г.) das Wegtreiben, abactio: Нијесе ти овце Никшићима на *ѿоѿон* (н. п. да не можеш поћи куд). || притвор, m. (у Хрв.) пред наслоном као мали тор гдје се овце најприје утјерају, па оданде улазе у наслон. – притворити, притворим, v. pf. н. п. врата (die Thüre) zulehnen, accludo portam.

Праћењем географских локализација у Вуковим речницима, нарочито другоме, долазимо до изненађујућег списка речи које су се из једне уске регије или места прошириле у целој књижевном језику, поставши данас обичнима; укључивањем у књижевни језик, оне су неутрализоване и остале су без регионалне обојености, елиминисана је свест о њихову пореклу. То су речи без којих је савремени језик незамислив, примера, ради: *биједан* из Дубровника – по свему судећи источни и западни ликови су вештачки; *биљешка* из Боке Которске – у тој речи се такође, временом, развио псеудоекавизам, мада Вук није ни понудио облике **бѣлешка*, **биљишка*; *величанство* из Хрватске; *глумац* из Дубровника; *давнина* из Дубровника; *зглоб* у лику из Далмације (у Црној Гори посведочено *жглоб* и *жлѿб*); *кит* из Дубровника, иначе би било *ћити*, познато још у српскословенском (уп. за старословенски СС: s. v. *кѣтъ*, *кѣтовъ*).

БИЈЕДАН, дна, дно, (у Дубр.) erbärmlich, miser. cf. жалостан, тужан, несрећан. – БѢДАН, дна, дно, (ист.) vide биједан. – БИДАН, дна, дно, (зап.) vide биједан. || БИЉЕШКА, f. (у Боци) ein Merkblatt im Buche, nota. cf. залога 2. || ВЕЛИЧАНСТВО, n. (у Хрв.) Majestät, majestas. || ГЛУМАЦ, мца, m. (у Дубр.) Schauspieler, histrio. Познавао сам једнога официра, чини ми се из Славоније, којему је презиме било *Глумац*, а у Тршићу је једноме човјеку тако био надимак. По томе се види да је та ријеч и по другом крајевима народа нашега позната, само што јој је значење заборављено. || ДАВНИНА, f. (у Дубр.) frühere, ehemalige Zeit, antiquitas: од давнинâ, vor Alters, ehemals, von alten Zeiten her, antiquitus. || ЗГЛОБ, зглоба, m. 1) (у Далм.) vide зглавак: види му се сваки *зглоб* (кад је ко у тијесне хаљине обучен). 2) (у Паштров.) муж и жена, Ehepaar, conjuges: лијеп зглоб; да ружна зглоба! – жглоб, жглоба, m. (у Ц. г.) vide зглоб. – жлѿб, жлѿба, m. (у Ц. г.) vide зглоб: Гони, брате, по *жлобу*! || КИТ, m. (у Дубр.) der Wallfisch, balaena mysticetus.

Неке од речи које су постале својина читава књижевног језика, изворно географски ограничене, у језику су се шириле с нарастајућим потребама савременог друштва. На пример, речи којима се именују реалије из Приморја, очекивано је и да буду забележене у тим пределима – *бѣрка* (итал. barca), *ѿлима*, с промењеним акцентом (Вук: *плима* sub 2), *укрѿаѿи се* (за човека) и *укрѿаѿи* (за терет). Именица *сѿалеж* долази из Хрватске, у којој су дуго задржани средњовековни друштвени односи, промењени у средишњим српским областима с доласком Турака. Слично томе, из локално-административне управе старог Дубровника, пре укидања његове аутономије, сачувана је именица *вијѣће*, која је прихваћена у целом језику (и у конструисаном екавском лику, *вѣће*). Назив једне слободне друштвене игре, *фѿѿа*, односно *воѿа* (уп. нем. Pfand, Клајн/Шипка 2008: s. v. фѿта), долази из Војводства (уп. Кашић 1967: 208). Свакако је из градова у Војводству *ѿерсона*, 'личност, карактер'.¹⁹

¹⁹О великом значају војвођанске средине за обликовање српског књижевног језика у првој периоду по прихватању народног језика у књижевности, нарочито у изградњи лексичког система, уп. Ивић 1966: 86.

БАРКА, f. 1) (у прим.) ein Wasserfahrzeug, navigii genus: Не могу ти крају доћи, Јер ми барка весла нема. – 2) (у сјеверн. кр.) der Fischbehälter, Fischhälter, piscina ligneae. || ВИЈЕЊЕ, n. (у Дубр.) сабор гдје су се господа Дубровачка састајала да суде: они су имали *мало вијење* и *велико вијење*, Rath, consilium || ВЉТА, f. (у војв.) некака игра, Art Spiels, ludi genus. cf. фота. / ФЉТА, f. (у војв.) vide vota. || ПЕРСОНА, f. (у војводству по варошима) die Person, persona: Обрвице вреде Каменице, Чарне очи Пеште и Будима. А *персона* града Варадина. || ПЉИМА, f. 1) (у Ц. г.) велики потоп, кад дође вода, die Überschwemmung, inundatio: *љима* водена (кад врло дође вода); на овој *љими*. 2) (у Далм.) die Fluth, marinorum aestuum accessus: *љима* и осјека, Ebbe und Fluth. cf. ослед, слека, одслека. || СТАЉЕЖ, m. (у Хрв.) Stand, status. || УКРЦАТИ СЕ, цџм се, v. g. pf. (у примор.) sich einschiffen, conscendere (navem). | УКРЦАТИ, цџм, v. pf. (у приморју) einschiffen, imponere in navem. cf. натоварити.

Мањи део географски ограничене лексике проширио се у савременом језику у колоквијалној, односно неформалној вредности. Тако се необичан глагол *баљезџајти*, пореклом из Рисна, раширио у разговорном језику, без промене значења ('говорити без смисла, трабуњати'). Именица *ћале* из Хрватске, у употреби код Буњеваца у значењу 'свекар', с акцентом из вокатива (*ћале*), раширила се у колоквијално-подругљивом значењу 'отац' у млађој популацији (у ослонцу на хип. *ћаћа*, 'отац', из западних говора), остајући у томе субсистему јако дуго (за шатровачку употребу в. РМС VI: s. v.). Италијанизам млетачког порекла у дубровачком говору, *фаџа*, 'лице' (венеч. *fazza*, Клајн/Шипка 2008: s. v.), раширио се у основном значењу, с новим акцентом (*фаџа*), такође у говору млађе популације (данас и у значењу 'важна личност').

БАЉЕЗГАТИ, гџм, v. impf. (у Рисну) vide блутити. || ЋАЛЕ, m. (voc. *ћале*) (у Хрв.) зову Буњевци *свекара*. || ФЉАЦА, f. (у Дубр.) das Gesicht, facies, cf. лице: Није та *фаџа* од умрћа.

Ипак, упркос увођењу у речник књижевнога језика, неке речи никада нису шире прихваћене, иако је постојала или је могла постојати системска потреба за њима: именица *јџвечера* из Доброте, односно *јџвечерак* из Рисна, које означавају 'оброк после вечере' (уп. Кашић 1968: 152); *јџвџришџина* из Рисна 'новчана накнада или казна за клевету'; *јџрџсавица* из Рисна као назив за конкретну болест [невољног] дрхтања делова тела, уместо чега је данас раширен латински медицински термин, *јџрџмор* (Вук нема именицу *јџрџ(х)јџавица* којом се означава тренутно физичко стање, обично повезано с грозницом, али има *јџрџ(х)јџајти* из Дубровника, па и обично *јџрџ(х)јџање*, неодређено наслоњено на глагол *јџрџ(х)јџајти*, примарно везан за реакцију организма изазвану привременом болешћу, узбуђењем или узнемиреносћу); словенски називи месеци, углавном из Дубровника, на пример *сџјугени* (новембар) итд., раширили су се само у западној варијанти српскога језика (уп. Кашић 1968: 152), док су у источној устаљени интернационализми, обични у српској писмености још у средњем веку.

ПЉВЕЧЕРА, f. (у Доброти) кад се послје вечере опет једе, nachträgliches Abendmal, coena secundaria. – ПОВЕЧЕРАК, повџчџрка, m. (у Рисну) кад се послје вечере опет једе, n. п. на игри, zweites Nachtmal, mensa vespertina secunda. || ПЉВЉРШТИНА, f. (у Рисну) кад ко потвори што на кога, па се онај на кога се потвори оправда клетвом, онда му онај који је потворио ваља да плати потворшину, Geldstrafe wegen Verleumdung, multa in calumnium. || ТРџСАВИЦА, f. (у Рисну) болест, кад коме дршћу руке или глава, das Zittern, tremor. – ДРХАТ,

дрхта m. das Zittern, der Schauder, horror: ухитио ме дрхат (у Дубр.); Ухвати га дрхат и грозница. – дркат, дрката, m. vide дрхат. / дрхтáње, n. das Zittern, tremor. – дркáње, n. vide дрхтање. – дрхтати, дршћем, v. impf. (у Босни) zittern, schaudern, horreo, tremo: дршће од зиме; дршће као пруг. / дркати, дркћем, vide дрхтати.²⁰ || стүдени, m. adj. (у Дубр.) Monat November, mensis November.

Када се лексичке варијације семантички групишу, што Вук углавном чини својим упутницама, али понекад и пропушта или је, просто, недоследан, његов Други рјечник баца светлост на лексичку варијантност неколика типа – дијалекатску, културолошку, духовно-верску. С именице *жѣљезо* (око Тимока) Вук упућује на обично *јвожје*; по западним крајевима богослужење је *маша*, а по православним *лејтурђија*; у Хрватској и Далмацији код кршћана је архаично *обител*, чему се супротставља у српском обичније *јородица*, па и позајмљено *фамџија* (*вѣмџија*, у Војводству), преносно и *рѣбље* (sub 2), у Вуковој дефиницији 'жене и дјеца' (одрасли мушкарци нису урачунати).

ЖЕЉЕЗО, n. (око Тимока) das Eisen, ferrum. cf. гвожђе. – ЖЕЉЕЗНИК m., село близу Биограда. Туда сад слабо ко зна што је *жѣљезо*, него сви говоре *јвожје*. – ГВЉЉЕ, n. das Eisen, ferrum: метнули га у *јвожје*, mit Eisen beschlagen, ferratus est. || МАША, f. (pl. gen. маша) 1) das Fehlen im банање-Spiel, error in ludo банање. 2) (по зап. кр.) vide миса 1. – МИСА, f. 1) (in dem Munde der röm. Serben) die Messe, missa, cf. маша. 2) (in dem Munde der griechischen Serben) eine lateinische Kirche, templum Latinorum. У Зворнику има једна зидина, која се зове *Маџарска миса*. – ЛЕТЋРЂИЈА, f. 1) die Liturgie (Messe), liturgia: На јутрењи и на *лејтурђији* – У Грбљу сељаци редом сваке недјеље и празника плаћају попу по нешто за летурђију, па кад који плати, онај се дан каже да је он попу летурђију *јрегао* и она се легурђија зове његова, и онај дан поп с ђаком иде њему на ручак. 2) (у Ц. г.) vide поскурица: Кумим ти плочу на коју печеш *лејтурђију*; Да не роди вино ни шеница, Ни за цркву часна летурђија. 3) пара која се да у цркву, das Kirchengeschenk, donarium. – ЛЕТЋРЂИЈА, f. vide летурђија. || ОБИТЕЉ, f. (у Хрв. и Далм. код кршћана) n. п. моја обитељ, т. ј. жена и дјеца, die Familie, familia. – ФАМѢЛИЈА, f. (у војв.) die Familie, familia. cf. кољено. / ВѢМѢЛИЈА, f. vide фамилија. – ПОРОДИЦА, f. Nachkommenschaft, Familie, familia: И позови старца Варићака Нек поведе своју *јородицу* *Породицу* Варићаковиће. – РОБЉЕ, n. (coll.) 1) die Sklaven, servi bello capti. 2) жене и дјеца, Familie, familia: А како ли *робље* остависте! – *Робље* ваше све Турско подножје.

Списак географски обележених лексичких јединица може се „зачинити” примерима који указују на велику старину:²¹ *јѣмѣње* у Дубровнику, односно у Боци (Вук овде није доследан) уместо *бѣрба* у Војводству (данас обичније *бѣрба*), односно *виноѣрадарско брање* у Србији, изузетан је архаизам: основа свршеног глагола љти 'узети' укрштена је с несвршеним глаголом њлати (ѣмѣж) 'хватати, узимати', који је значио и 'брати'; *бљѣда* и *бљѣдо* из Паштровића, 'земљан суд за јело' – такође блюдо 'велики тањир' у старословенском; у Дубровнику је задржан семантички архаизам именице *јѣдина*, 'ат-

²⁰ Иако Вук у Другоме рјечнику предност даје варијанти *дрхтати*, *дршћем* из Босне, верујући да је ово обичан пример с нестабилним /х/ које треба воспоставити, варијанта *дркати*, *дркћем* која је овде у другом плану, а у Првоме рјечнику је била једина, историјски је примарна, због псл. **dręgati* (в. Лома 2015: 91, нап. 10).

²¹ О архаизмима и историзмима, начелно и с обзиром на искуство израде РСАНУ, в. Радовић-Тешић 1982: 257–262; посебно о лексичким, семантичким, лексичко-фонетским и лексичко-творбеним архаизмима в. 259–260. О архаизмима Вукових рјечника уп. Лома 2015: 92–94.

мосферске прилике, временски услови', у Хрватској још са значењем 'киша', вероватно прасловенски дијалектизам (ип. ЭССЯ 6: s. v. *godina);²² *gъra* (*gъra*) из Херцеговине, а у Дубровнику *gъra* 'рупа, подеротина' (на платну) – реч постоји у старословенским јеванђељима; *gъйна* 'целодневни рад', из Србије, за дан орања – иста реч с нешто старијим значењем постоји у Другој хиландарској оснивачкој повељи (око 1200); *zъjaц* у Неготинској крајини; из Хрватске је потврда глагола *рáчиии се*, 'бити по вољи, свиђати се, хтети се' (уп. код Б. Топића, РМС V: s. v.), ограниченога још у старословенском (али као неповратнога), на неке од најархаичнијих извора, на пример Брижинске споменике, Синајски евхологиј, Житије Методијево и Методијев номоканон, у блиском значењу, 'хтети, желети; изволети' (в. СЈС III: s. v. *рáчити*); из старе словенске традиције сачуван је у Хрватској назив словенске азбуке, *hърилица*; из велике старине је именица *црѣвља*, сачувана по југозападним крајевима (у варијанти *црѣва* у Боки Которској; у старословенском канону позната је само према српском, Маријину четворојеванђељу, као *рѣвѣни* (в. СЈС IV: s. v.; уп. ЭССЯ 4: s. v. *čegvъjъ), њоме Константин VII Порфирогенит наивно објашњава порекло српскога имена (τζέρβουλα : Σέρβλοι).²³

ЈЕМАЊЕ, п. (у Дубр.) das Lesen, lectio. cf. брање. – ЈАМАЊЕ, п. vide jemaње. – БЕРБА, f. (у војв., а у Србији би се рекло *виноградско брање*, а у Боци *jemaње*) die Weinlese, vindemia. – БРАЊЕ, п. н. п. кукурузно, виноградско, das Lesen (Fechsen, Ernten), messis zaeae, vindemiae. || БЉУДА f. БЉУДО, п. (у Паштровићима) земљан суд за јело, irdene Schüssel, patina. cf. чинија, каленица. || ГОДИНА, f. (pl. gen. гōдѣнā) 1) [...]. 2) (у Дубр.) вријеме, das Wetter, tempestas: данас је лијепа *година*; не смета му рђава *година*. 3) (у Хрв.) дажд, der Regen, pluvia. || ДИРА⁽¹⁾ (дѣра), f. (у Херц., а у Дубр. дѣра) рупа н. п. на хаљини каквој (што је *разгрѣно*), das Loch, foramen. || ДНИНА (дрња) f. (у Србији) дан орања, das Joch, der Morgen Landes, jugerum. || ЗАЈАЦ, m. (у крајини Неготинској) vide zec. || РАЧИТИ СЕ, рáчѣ се, v. g. impf. (у Хрв.) н. п. не рачи ми се јести, т. ј. немам воље; сад ми се рачи нити, јести и т. д. Lust haben, appeto. || ЋУРИЛИЦА, f. (у Хрв.) Славенска буквица, cyrillisches Alphabet, alpbabetum cyrillicum. || ЦРѢВЉА, f. (по југоз. кр.) der Schuh, calceus. cf. ципела. – ЦРѢВА (у Боци) vide црѣвља.

Дакле, Вукови речници, у којима Вук саопштава главне своје лингвистичке резултате, пружају сјајан материјал за истраживања у више праваца; они су незаобилазни за дијалектологију, историју народнога језика, али и савремени књижевни језик и његову релативно кратку историју. Посебна је вредност ових речника што се у њима може пратити изворно стање на терену, пре почетка одсуднога ширења утицаја књижевнога језика на рачун народних говора. Овај материјал у савременом савременом открива дубинске измене народних говора, с једне, и крупне промене књижевнога језика, с друге стране, с унификацијом која из синхроне перспективе није довољно видљива. Уједно, захваљујући Вуковој исцрпности, и упркос бројним корпусним недостацима, ухваћени су, понекад и у последњем тренутку, неки значајни архаизми ограничене локалне посведочености. Занимљива је судбина речи с ускога географског простора, с обзиром на улогу коју су

²² За супротно мишљење в. Кашић 1968: 152.

²³ Пошто „Срби на језику Ромеја значи робови (δοῦλοι)”, отуда се „и ропска обућа обично назива сербула (σέρβουλα), а цербулијани (τζερβουλιάνοι) они који јевтину и сиромашну обућу носе” (ВИИНЈ II: 47–49 и нап. 150).

оне добијале у новоме српском књижевнојезичком лексикону, и не само када би постојала конкуренција међу њима. У том смислу, не изненађује чињеница да је порекло речи, иако у Рјечнику назначавано с високим степеном доследности, Вуку од спореднога, културно-документарнога значаја, јер је он желео да изгради синтезу српскога народног језика, образац за нови језик у књижевности српској, тј. нови књижевни језик. Стога је сва ова лексика, осим опште и неутралне, већ у време издавања Рјечника била драгоцене, јер је садржала потенцијал за обогаћивање целог књижевног језика.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1910:** А. Белић, О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик, *Глас СКА LXXXII*, Други разред 49, 101–242.
- Белић 1959:** А. Белић, Увод, РСАНУ I, VII–XXVI.
- Богдановић 2015:** Н. Богдановић, Дијалекатски речници у светлу Вуковог Српског рјечника, *Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)*, Београд: САНУ, 209–218.
- ВИИНЈ II:** *Византијски извори за историју народа Југославије II*, Београд: Византолошки институт САНУ, 1959.
- Вук I:** *Српски рјечник (1818)*. Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу, 1818, Прир. П. Ивић, Сабрана дела Вука Караџића II, Београд: Просвета, 1966.
- Вук II:** *Српски рјечник (1852)*. Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1852, I–II, Прир. Ј. Кашић, Сабрана дела Вука Караџића XI, Београд: Просвета, 1986.
- Вук 1849:** В. С. К. Срби сви и свуда, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, У Бечу: У штампарији Јерменскога манастира, 1–27 [1836].
- Грицкат Радуловић 1993:** И. Грицкат-Радуловић, Стогодишњица лексикографског рад при Српској академији наука и уметности, *Сто година лексикографској рада у САНУ*, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 5–13.
- Ивић 1966:** П. Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године, у: Вук I, 19–188.
- Ивић 1971:** П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд: СКЗ.
- Ивић 2001:** П. Ивић, *Дијалектолоија српскохрватској језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића [1956].
- Кашић 1967:** Ј. Кашић, Војвођанска лексика у Вуковом Рјечнику, *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду*, X, 199–224.
- Кашић 1968:** Ј. Кашић, Градске речи у Вуковом Рјечнику, *Годишњак Филозофској факултета у Новом Саду*, XI/1, 147–178.
- Кашић 1986:** Ј. Кашић, О српском рјечнику из 1852, у: Вук II, 1481–1747.

- Клајн/Шипка 2008:** И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*. Треће допуњено и исправљено издање, Нови Сад: Прометеј.
- Лома 2015:** А. Лома, Од Светог Саве до Вука. Сведочанства српскога народног језика, *Вук Сѝефановић Караџић (1787–1864–2014)*, Београд: САНУ, 87–96.
- Николић 1958:** Б. Николић, Данашњи тршићки говор, *Јужнословенски филолоџ*, XXIII/1–4, 263–274.
- Новаковић 1888:** С. Новаковић, Српска Краљевска Академија и неговање језика српског. Посланица Академији наука философских, *Глас СКА X*, 1–87.
- Петровић 2002:** Д. Петровић, Дијалекатска лексика и речник стандардног језика, *Дескриптивна лексикоџрафија сѝандардноџ језика и њене теоријске основе*, Нови Сад – Београд : САНУ, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, 277–283.
- Петровић 1982:** Д. Петровић, Проблеми и изгледи српскохрватске дијалекатске лексикоџрафије, *Лексикоџрафија и лексиколоџија*, Београд – Нови Сад: САНУ и др., 195–199.
- Поповић 1972:** М. Поповић, *Вук Сѝеф. Караџић (1787–1864)*. Друго издање, Београд: Нолит.
- Радовић-Тешић 1982:** М. Радовић-Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, *Лексикоџрафија и лексиколоџија*, Београд – Нови Сад: САНУ и др., 257–262.
- РСЈ:** *Речник срѝскоџа језика*, Ред. и ур. М. Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РМС:** *Речник срѝскохрватџскоџа књижевноџ језика I–III*, Нови Сад – Загреб: Матица српска, Матица хрватска, 1967–1969, IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ:** *Речник срѝскохрватџскоџа књижевноџ и народноџ језика I–. A–Богољуб*, Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик / Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Савић 2021:** В. Савић. Српски говори и(ли) говори српскога језика, *Научни сасѝанак славистиџа у Вукове дане*, 50/1, 165–181.
- СЈС:** *Slovník jazyka staroslověnského I–IV*, Praha: Československá akademie věd / Akademie věd České Republiky, Slovanský ústav, 1958–1997.
- СС:** *Старославянскиџ словарь (по рукописям X–XI веков)*, Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Славянскиџ институт АНЧР, Институт славяноведения и балканистики РАН, 1994.
- Стојановић 1924:** Љ. Стојановић, *Живоџи и рад Вука Сѝеф. Караџића <26. окџи. 1787 † 26. јан. 1864>*, Београд–Земун: Штампарија графичког завода „Макарије”.
- ЭССЯ:** *Этимологический словарь славянских языков. Праславянскиџ лексический фонд I–*, Под ред. О. Н. Трубачева, Москва: Академија наук СССР, Институт русског језика, 1974–.

Viktor Savić

THE LEXICAL SYSTEM OF VUK KARADŽIĆ'S DICTIONARIES
IN THE LIGHT OF GEOGRAPHIC LOCALIZATION

Summary

The text analyzes the geographical localizations of lexemes from both editions of Vuk Karadžić's *Srpski rječnik* (*The Serbian Dictionary*, 1818, 1852). The key difference between the two editions is a result of the major progress that Vuk Karadžić made in terms of the insight into the on-site situation, as well as the evolution of his linguistic ideas. Although the dictionaries include materials from a wide and diversified territory, these were vocally and prosodically adapted to his understanding of the needs of the new Serbian literary language, due to which a principally dialectological concept was abandoned in favour of an approach based on normative linguistics. The special value of *The Serbian Dictionary* is that it captures the original situation on the site until the mid-19th century, prior to the decisive expansion of the influence of the literary language at the expense of vernaculars and the unification of the literary language. This makes it possible to track the specific features of the dialects and the development of the literary language. Thanks to Vuk's exhaustive approach, it is also possible to analyze various widespread or local archaisms, which most commonly have no significance for further language development, but are relevant for comparative and historical language studies.

Key words: geographic localizations, Vuk Stefanović Karadžić, *Srpski rječnik* (*The Serbian Dictionary*, 1818, 1852).